

Observation som metod – utgångspunkter och genomförande

När Skolinspektionen bedömer kvaliteten i verksamheten eller om verksamheten lever upp till skolförfattningarnas krav är observationer av undervisning/övrig skolmiljö ofta en viktig metod. Bedömningarna bygger inte enbart på observationer, utan på det samlade utredningsmaterialet där exempelvis intervjuer, dokumentstudier och verksamhetsstatistik också ingår.

I detta dokument beskrivs varför myndigheten genomför observationer, och vilka centrala utgångspunkter som ligger till grund för hur observationerna genomförs. Vidare beskrivs också kort hur Skolinspektionen genomför observationerna.

1. Varför Skolinspektionen valt att observera undervisning/övrig skolmiljö

I metodlitteraturen framhålls flera argument till varför observation som metod för datainsamling (dataproduktion) kan vara lämpligt. Bland annat anförs att: (1) observationer möjliggör förstahandsinformation; (2) det kan finnas en diskrepans mellan vad individer säger att de gör och vad de faktiskt gör; (3) med hjälp av observationer kan man observera "vardagsbeteenden" som annars kanske inte framkommer i t.ex. intervjuer.¹

Ovanstående innebär att med hjälp av observationer av undervisning och annan skolmiljö kan utredare skaffa sig förstahandsinformation om verksamheten, det vill säga själva vara på plats och iaktta vad som händer i till exempel undervisningen och på raster. Genom att själva iaktta kan de se vad som faktiskt sker i exempelvis undervisningen. Dessa iakttagelser blir därmed ett viktigt komplement till vad eleverna uttalar om undervisningen och hur lärarna säger att de undervisar.

¹ Se exempelvis Esaiasson m.fl. 2017, Cohen m.fl. 2011, Johnson och Christensen 2008, McMillan och Schumacher 2006.

Utredarna kan också iaktta sådana beteenden som kanske elever och lärare annars inte skulle ha nämnt, eftersom de delvis är omedvetna om dem.

2. Val av undervisning/övrig skolmiljö som observeras

Skolinspektionen har inte möjlighet att under ett verksamhetsbesök genomföra observationer i sådan omfattning, att bilden av all undervisning och all övrig skolmiljö (i elevers uppehållsrum, i korridorer, i matsal, på skolgård etc.) kan bli heltäckande. Ett urval av observationer måste därför göras, och även detta urval kan inte vara av den omfattningen att det går att generalisera till all undervisning och all övrig skolmiljö. Skolinspektionen har därför valt att göra ett så kallat strategiskt urval, där ett vanligt urvalskriterium är variation.² Det innebär att försöka få en spridning och olika exempel på det som observeras. Det här görs framförallt inom regelbunden tillsyn och kvalitetsgranskning. När det gäller lektioner handlar det om att försöka täcka olika årskurser, ämnen/kurser och program på skolan.

3. Viktiga utgångspunkter för observationerna

I metodlitteraturen framhålls att det inte finns ett enda sätt som observationer kan eller bör genomföras på. Genomförandet är avhängigt exempelvis det syfte och mål man har med undersökningen, de resurser som finns till förfogande, etc. Nedan beskrivs och motiveras några viktiga utgångspunkter, som ligger till grund för hur Skolinspektionen valt att genomföra verksamhetsobservationer. Ytterligare en viktig utgångspunkt är att observatören (i detta fall utredaren) påverkar – både dem som observeras och sina egna tolkningar. Detta får konsekvenser för observationernas genomförande, vilket beskrivs i slutet av detta avsnitt.

Observationer under begränsad tid men samtidigt under hela lektioner när det är möjligt och tillämpligt

En dimension som kan variera vid observationer är hur lång tid observationen genomförs. På ena änden av skalan genomförs observationen under en längre sammanhängande tid eller vid upprepade tillfällen under en längre tid (månader, år). På den andra änden av skalan är observationen begränsad i tiden.³ Skolinspektionen genomför observationer som kan sägas vara relativt begränsade tidsmässigt, eftersom ett besök av resursskäl varar som längst några dagar. För att

² I metodlitteraturen görs vanligen en distinktion mellan urvalstekniker som innebär slumpmässiga urval av ett stort antal fall, och urvalstekniker som innebär så kallade strategiska urval av ett mindre antal fall. Se exempelvis Esaiasson m.fl. 2017, Teorell och Svensson 2007.

³ Se exempelvis Esaiasson m.fl. 2017, Lalander 2015, Fraenkel och Wallen 2008.

emellertid kunna fånga sammanhang och kontext i undervisningen observeras hela lektioner när det är möjligt och tillämpligt (undervisningspass).

Strukturerade observationer

En annan dimension som kan variera vid observationer är hur pass styrd observatören är på förhand av vad som ska fångas in. På ena änden av detta kontinuum finns lågstrukturerad/öppen datainsamling, där observatören inte på förhand ringat in vad som särskilt ska fokuseras på utan har ett öppet förhållningssätt till vad som observeras utifrån undersökningens frågeställningar. På andra änden finns högstrukturerad/standardiserad datainsamling, där det på förhand har ringats in vad som observatören ska fokusera på. Detta går också ofta under benämningen som "strukturerade observationer".⁴

Skolinspektionen har valt angreppssättet med strukturerade observationer. Skälet är att myndigheten arbetar med fasta bedömningsunderlag vid tillsyn och kvalitetsgranskning, där det på förhand är preciserat vad utredarna ska utreda och bedöma vid verksamhetsbesöken. Efter att utredarna först satt sig in i materialet och medvetet reflekterat över sin egen förförståelse, blir det också lättare för utredarna att aktivt fokusera på det som de ska utreda och bedöma.

Utredaren strävar efter att inta en passiv/icke-deltagande roll

Ytterligare en sak som kan variera under en observation är den roll observatören intar. I det innefattas hur pass aktiv och interagerande observatören är med gruppen (och därmed påverkar observationsmiljön) och hur pass känd observatören är för dem. I litteraturen urskiljs ofta följande tänkbara roller:⁵

- "Fullständig deltagare" (*complete participant*): observatören blir en del av gruppen men informerar inte personerna om att de observeras.
- "Deltagare som observatör" (*participant-as-observer*): observatören blir en del av gruppen och informerar också personerna om att de blir observerade.
- "Observatör som deltagare" (*observer-as-participant*): observatören deltar inte i gruppens aktiviteter men informerar personerna om att de observeras.
- "Fullständig observatör" (*complete observer*): observatören är fullständig "outsider" (har ingen kontakt alls med personerna) och informerar inte heller gruppen att de blir observerade.

Skolinspektionens utredare har en roll under observationerna som kan sägas falla inom ramen för "observatör som deltagare". Utredarna ska under

⁴ Se exempelvis Esaiasson m.fl. 2017, Cohen m.fl. 2011, McMillan och Schumacher 2006, Lodico m.fl. 2006.

⁵ Se exempelvis Esaiasson m.fl. 2017, Lalander 2015, Cohen m.fl. 2011, Fraenkel och Wallen 2009, Johnson och Christensen 2008, Lodico m.fl. 2006.

verksamhetsbesöket informera att observationer ska göras, hur observationerna genomförs och hur de kommer att användas i utredningsarbetet. Under observationen ska utredaren sträva efter att påverka, märkas och störa så lite som möjligt. Ofta görs detta genom att utredaren förhåller sig passiv/inte interagerar med dem som observeras. Skälet är att Skolinspektionen vill försöka minimera utredarnas påverkan på de som observeras.

Observatörspåverkan och konsekvenser av detta

Det är allmänt känt från litteraturen att det finns vissa observatörseffekter (givet att observatören intar en roll där denna är känd för dem som observeras). En sådan effekt är att själva närvaron i sig från observatören har viss påverkan på dem som blir observerade (så kallad "reaktivitet"). Det kan till exempelvis handla om att de observerade anpassar sitt beteende till vad de antar är observatörens norm, blir nervösa och osäkra, blir nyfikna och riktar intresset mot observatören, etc. En annan observatörseffekt är kopplat till att observatören själv inte är en helt neutral och objektiv iakttagare, utan att idéer, föreställningar och tidigare erfarenheter hos observatören kan påverka de tolkningar som denna gör av det som iakttas.⁶

Skolinspektionens vill försöka minimera ovanstående observatörseffekter så långt det går. Ett sätt att göra det är att, som tidigare nämnts, vara transparent och informera skolan om de observationer som ska genomföras. Vidare, som också nämnts förut, att utredaren strävar efter att inta en passiv och icke-deltagande roll under observationen. Ett ytterligare sätt är att ha ett reflekterande förhållningssätt kring sina observationer. Det innebär exempelvis att utredarna lägger in reflektion-/utvärderingstid för sina observationer, och att de skiljer på vad de faktiskt observerar och vad som är deras egna tolkningar/reflektioner.

Referenser

Cohen, M. m.fl. (2011) *Research Methods in Education*, 7:e uppl., London: Routledge.

Esaiasson, P. m.fl. (2017) *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, 5:e uppl., Stockholm: Walters Kluwer.

Fraenkel, J. R. & Wallen, N. E. (2009) *How to Design and Evaluate Research in Education*, 7:e uppl., Boston: McGraw-Hill Higher Education.

Johnson, B. & Christensen, L. (2008) *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*, 3:e uppl., Thousand Oaks, Calif.: Sage.

⁶ Se exempelvis Cohen m.fl 2011, Frankel och Wallen 2009, Lodico m.fl. 2006.

Lalander, P. (2015) "Observationer och etnografi", i: Ahrne, G. och Svensson, P. (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*, 2:a uppl., Stockholm: Liber.

Lodico, M. G. m.fl. (2006) *Methods in Educational Research: From Theory to Practice*, San Fransisco, CA: Jossey-Bass.

McMillan, J. H. och Schumacher, S. (2006) *Research in Education: Evidence-Based Inquiry*, 6:e uppl., Boston: Pearson/Allyn & Bacon.

Teorell, J. och Svensson, T. (2007) *Att fråga och att svara: Samhällsvetenskaplig metod*, Malmö: Liber.